

А.А. СбруєваСумський державний
педагогічний університет

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті здійснена характеристика розвитку Болонського процесу як регіонального європейського прояву такого глобального явища як інтернаціоналізація вищої освіти. З'ясовані політичні, економічні та академічні мотиви та суперечності розвитку Болонського процесу, показані особливості його запровадження на прикладі країн Південно-Східної Європи.

Одним з актуальних завдань розвитку системи вищої освіти в Україні є її інтеграція в єдиний європейський освітній простір, що знаходиться в процесі становлення. Організаційною основою інтеграції вищої освіти в Європі став так званий Болонський процес, започаткований у травні 1998 р. під час святкування 800-річчя Сорбонни.

Дослідження особливостей розвитку Болонського процесу стало предметом розгляду таких українських теоретиків освіти та освітніх політиків як В. Андрущенко, Я. Боллобаш, В. Журавський, М. Згуровський, В. Корсак, В. Кремень, Л. Товажнянський, В. Шинкарук та багато інших. Однак аналіз у вітчизняній педагогічній науці сутності інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, часто обмежується характеристикою зовнішніх проявів цього явища – запровадження двоступеневої системи академічних ступенів, єдиного Додатку до диплома, перспектив підвищення мобільності студентів. Поза увагою залишаються, як правило, глибинні мотиви та суперечності цього процесу, він розглядається поза складним контекстом загальних тенденцій розвитку вищої освіти в світі. Перспективи інтеграції української вищої освіти в європейський освітній простір виглядають в результаті такого підходу дещо спрощено, примітивізовано.

Метою нашого дослідження є з'ясування політичних, економічних, академічних мотивів утворення європейського простору вищої освіти, виявлення складностей та суперечностей цього процесу.

Болонський процес являє собою регіональний, а саме європейський прояв такого глобального явища, як інтернаціоналізація вищої освіти (ВО). Процес інтернаціоналізації освіти є складним, суперечливим та багатовимірним. Наведемо кілька його визначень, даних фахівцями з провідних університетів Європи і США.

Отже, інтернаціоналізація вищої освіти – це:

- запровадження міжнародного змісту освіти, міжнародних навчальних матеріалів, форм діяльності, а також сприяння усвідомленню у навчальній, науковій та громадській діяльності університетів взаємозалежності та взаємопов'язаності світу [2];

- це зусилля викладацького корпусу щодо надання своїм навчальним курсам міжнародного виміру в аспекті їх змісту та методів викладання; це загальний позитивний клімат ВНЗ щодо необхідності усвідомлення та сприйняття інших культур та спільнот [1];

- це процес інтеграції міжнародного та інтеркультурного виміру у викладання, наукові дослідження, соціальні послуги, що здійснює університет. Це цілісний процес, а не набір окремих форм діяльності [4];

- це процес, що включає не тільки зміни у навчальних планах і мобільність студентів, але й мобільність викладачів та адміністрації, спеціально розроблені стратегії пристосування ВНЗ до нових умов та отримання прибутку від інтернаціоналізації [3].

Повертаючись до характеристики Болонського процесу відзначимо, що його ініціаторами стали міністри освіти Франції, Великої Британії, Німеччини та Італії. Офіційне оформлення процесу отримав у червні 1999 року у Болонії. У цій старовинній колісці європейської вищої освіти зібралися тоді керівники освітніх відомств 29 європейських країн з метою підписання декларації щодо утворення Європейського простору вищої освіти.

У чому полягає необхідність утворення такого простору? Існують різні підходи до трактування мотивації європейських країн щодо розвитку інтеграційного процесу: як оптимістичні, так і песимістичні. Оптимістичний погляд висловлюють передусім євровичинники. Наприклад, голова Європейської комісії Романо Проді підкреслив, що європейська вища освіта повинна стати у світі настільки ж популярною, наскільки привабливим є виключно різноманітний культурний ландшафт Європи, а конкурентна позиція європейської ВО повинна підвищуватися не через її копіювання американської освітньої моделі і політики, а через збагачення різноманіття систем вищої освіти [6].

У офіційному документі, покладеному в основу розглядуваного нами інтеграційного процесу, тобто в “Болонській декларації”, його мотивація формулюється як необхідність укріплення інтелектуального, культурного, соціального, наукового та технологічного вимірів європейської спільноти; необхідність розвитку європейського громадянства, стабільного, мирного та демократичного суспільства [7]. Отже, і офіційна Декларація, і євровичинники малюють прекрасні перспективи розквіту європейської вищої освіти і європейської спільноти в цілому.

Песимістичний погляд на інтеграційні процеси висловлюють здебільшого представники академічної громади нових членів європейської спільноти – східноєвропейських країн. Вони (зокрема, польський професор М. Квієк) висловлюють підозру, що “об’єднаній Європі стають непотрібними вузьконаціональні університети”; що “метою викладання та досліджень стає скоріше уніфікація, аніж розвиток специфічних національних традицій”, що “апеляція до розуму або культури вже не є переконливою в суспільстві” [8]. Отже, прогнозують не тільки взаємозбагачення, урізноманітнення, але й уніфікацію сфери вищої освіти єдиної Європи, її позбавлення національної специфіки.

На думку академічної громади, широких освітньо-політичних кіл створення європейського простору вищої освіти вимагає виробки консенсусу у поглядах щодо її цілей. Чи залишиться вона суспільною цінністю, як це традиційно є у європейській освітній культурі, а, отже, за її розвиток нестиме відповідальність держава, чи вона стане суто приватною цінністю, і, відповідно до ідеології вільного ринку, перетвориться на товар, послугу.

В офіційних матеріалах, що визначають розвиток розглядуваного нами процесу, активізація другої тенденції визнається цілком реальною. Проявами такої тенденції є різні форми транснаціональної освіти, зростаюча кількість приватних та корпоративних ВНЗ. В таких умовах все більш актуальним стає пошук балансу цілей як у загальноєвропейському, так і у національному вимірах. Від того, чи буде знайдено цей баланс, залежить і побудова перспективної концепції ВНЗ, принаймні університетського типу. Отже, предметом широкої дискусії в академічних та політичних колах європейських країн стали такі альтернативи:

- слугуватиме ВО інструментом культурного, соціального, інтелектуального розвитку особистості, формуванню її активної громадянської позиції, чи спрямовуватиме свої зусилля головним чином на надання актуальної професійної кваліфікації для успішної конкурентної боротьби на ринку праці;

- матиме ВНЗ достатню автономію для відповідальної реалізації своїх широких суспільних функцій, здійснення інноваційних перетворень у навчальному процесі, для планування свого майбутнього, чи стане лише об’єктом реформаційних намірів політичних структур;

- матиме місце процес стандартизації діяльності ВНЗ, чи продовжуватиметься їх подальша диференціація [11].

Слід підкреслити, що єдиної відповіді на ці доленосні питання не знайдено. Далі щодо конкретних цілей і завдань Болонського процесу. Вони зводяться в основному до шести ключових позицій:

1. Введення двоциклового навчання. Введення ступеня бакалавра після трьох років навчання у ВНЗ сприятиме, на думку авторів цієї ідеї, скороченню загальної тривалості вищої освіти, а, отже, і її здешевленню, зменшенню розмірів академічних відсівів, які лягають важким тягарем на державні бюджети європейських країн; зменшенню кількості молоді, що залишає ВНЗ без будь-якого диплома та чітких професійних перспектив; наближенню європейської ВО до реальних потреб глобального ринку праці.

Структурування ВО на два рівні наблизить освітні системи країн-учасниць Болонського процесу до англійської (або, за іншою термінологією, ? англосаксонської, англо-американської) моделі і означатиме відхід від гумбольдтіанської (німецької), що є значно більш поширеною у регіоні. Проблема полягає, однак, не тільки у національних пріоритетах, скільки, знову таки, у принциповій концепції ВО. Нова двоступенева модель веде до збільшення ролі професійно-орієнтованої, практичної підготовки і, на думку науковців багатьох країн, до зниження рівня фундаментальної наукової підготовки. У зв'язку з цим у ряді публікацій, зокрема у матеріалах Празького самміту міністрів освіти підкреслювалася необхідність запобігання ранньої спеціалізації, забезпечення фундаментальних знань високого рівня як основи для подальшого індивідуального профілювання як у сфері професійної підготовки, так і подальшої наукової освіти зі здобуттям ступеня магістра. В цілому перспектива структурних реформ оцінена академічною громадськістю Європи досить неоднозначно. Не всі країни готові до швидких змін. Найбільш інтенсивно події розвиваються там, де є практична зацікавленість, тобто реальні можливості залучення великих контингентів іноземних студентів.

2. Запровадження Європейської системи взаємозарахування кредитів. З метою сприяння міжуніверситетській кооперації, активізації програм обміну студентів, для збільшення можливостей працевлаштування випускників ВНЗ через визнання дипломів виникла необхідність розробки механізму взаємного визнання академічних досягнень студентів та їх кваліфікацій. Таким механізмом стала розроблена ще в 1989/1990 рр. Європейська система перезарахування кредитів (ЄСПК). ЄСПК пройшла п'ятирічний цикл пілотного експерименту у 145 європейських університетах і перетворюється в сучасних умовах на обов'язкову організаційну складову європейського простору вищої освіти. Система перезарахування кредитів повинна гарантувати прозорість освітніх систем різних країн, сприяти полегшенню визнання навчальних досягнень студентів через використання загальнозрозумілої системи оцінювання.

3. Контроль якості освіти. З метою забезпечення гарантії якості освіти передбачається організація акредитаційних агентств, що є незалежними від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка якості буде

грунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих компетенціях, що отримали випускники. Тобто, контроль якості матиме не процесо-центрований, а результат-центрований характер. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

4. Розширення мобільності. Мова йде про забезпечення студентам можливості навчатися певний термін часу (наприклад, семестр або навчальний рік) в інших університетах, у тому числі і закордонних з метою збагачення академічного і життєвого досвіду. Окрім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. З цією метою передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на благо усієї Європи. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, рекомендованого ЮНЕСКО.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної нагромаджувальної системи, легко доступних кваліфікацій тощо, сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

Підкреслимо, що оскільки вища освіта є в сучасному світі дуже прибутковим бізнесом, конкуренція у цій сфері набула гострого характеру. Найбільш активно з європейськими ВНЗ конкурують у глобальній боротьбі за студента навчальні заклади США та Австралії. В сучасних умовах лідером на ринку інтернаціональної освіти є США (вже сьогодні іноземні студенти приносять США 9 млрд дол. щорічного прибутку). У 2000 році розподіл іноземних студентів між країнами-членами ОЕСР був таким: США – 32%, Велика Британія – 16%, Німеччина – 13%, Франція – 11%, Австралія – 8%, Японія – 3%, Канада, Іспанія, Австрія, Швейцарія, Італія по 2%, всі інші країни – 6% іноземних студентів [5, 177–179].

Далі проаналізуємо, як відбувається інтеграція у Болонський процес ВНЗ країн Південно-Східної Європи, тобто тих університетів, які роблять на цьому шляху лише перші кроки. В основу нашого аналізу покладено публікації в журналі “Вища освіта в Європі” [9; 10; 11]. Отже, що практично

здійснюється в університетах Сербії, Чорногорії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Албанії?

1. Аналіз навчального навантаження студентів та скорочення кількості занять в тиждень. У більшості університетів відбувається перегляд обсягу тижневого навантаження студентів. Традиційно воно дорівнювало 28-32 год., що значно перевищує навчальне навантаження студентів західноєвропейських та американських університетів. Недоліком такого обсягу навчальних занять вважається те, що він не залишає студентам часу для самостійної роботи. Студенти не набувають знання самостійно, а пасивно сприймають інформацію. В середньому відбувається скорочення обсягу навчального навантаження на 30% [10].

2. Перегляд методів викладання і співвідношення між курсами різних типів (обов'язковими, за вільним вибором). Абсолютна більшість університетів регіону вимушена визнати, що методи викладання і оцінки успіхів студентів суттєво застаріли. Ця проблема прямо стосується необхідності присудження ступенів бакалавра і магістра у стислі строки. Для успішного здобуття бакалавріату за три роки потрібен активний студент, що має високий рівень розвитку критичного мислення. Підготувати такого студента можна тільки за допомогою інтерактивних, проблемних методів викладання. Отже, удосконалення методів викладання повинно значною мірою нівелювати недоліки скорочення часу на підготовку бакалаврів. Реформу методів викладання вважають важливою умовою запровадження дворівневої системи академічних ступенів. Традиційні методи викладання є несумісними з такою системою, тому при їх збереженні запровадження нової системи ступенів не є можливим.

Крім того, суттєву методичну перепідготовку передбачає запровадження дистанційного навчання. Так, важливими особливостями навчальних курсів, що викладаються через Інтернет, є наявність зручного для користувачів інтерфейсу, можливість швидкої он-лайн взаємодії між студентом та викладачем, модульне сегментування курсу, динамічні методи самооцінки в процесі навчання тощо. Такі методичні підходи не є характерними для традиційної педагогіки, тож вимагають цілеспрямованих зусиль щодо їх запровадження.

Ще однією проблемою, над якою працюють університети є подолання дисбалансу між кількістю обов'язкових курсів та курсів за вільним вибором. Мова йде про те, що відсутність або ж недостатня кількість курсів за вибором знижує рівень горизонтальної мобільності студентів, вони позбавлені будь-якої можливості впливати на зміст свого навчання. Такий недолік існує в університетах Південно-Східної Європи і вони активно його позбавляються.

Підкреслимо, що і удосконалення методів навчання, і перерозподіл часу між навчальними курсами різних типів не відбувається директивно. Ці зміни є результатом зусиль самих університетів, усвідомлення викладачами того факту, що без відповідних змін їх продукт не користуватиметься попитом на освітньому ринку.

3. Розвиток курсів, що викладаються іноземною мовою, передусім англійською. Одним з факторів, що найбільш вагомо впливає на зниження рівня мобільності студентів і викладачів, є недостатній рівень володіння іноземними мовами, особливо англійською. В університетах Південно-Східної Європи у 2003 рр. практично ще не існувало дипломних або аспірантських курсів іноземними мовами. За приклад ставляться у цьому зв'язку західноєвропейські університети. Наприклад, у голландських університетах вже у 2001 році було запроваджено 500 англійських програм, у Фінляндії – 300, у Німеччині – 150, у Франції – 80 [10]. Англійські академічні програми являють собою досить суттєвий фактор боротьби за міжнародний престиж навчального закладу, за залучення кращих мозків або, щонайменше, проти втрати своїх.

4. Запровадження механізмів забезпечення якості освіти. Мова йде про кілька рівнів забезпечення якості. По-перше, це внутрішній університетський та факультетський рівні. Особлива увага звертається на забезпечення формуючої функції оцінки знань, тобто її спрямованості на удосконалення навчального процесу, а не на запровадження покаральних санкцій, на ранжування студентів або викладачів за якістю навчальної та викладацької діяльності. Якщо формуюча функція оцінювання домінуватиме над інформуючою, значно ослабне протистояння запровадженню таких оцінок, що має місце в університетах. Другий рівень забезпечення якості освіти – національний. Мова йде про акредитацію університетів на національному рівні. Як правило, вона здійснюється державою, а саме – профільним міністерством чи комітетом. Третій рівень – регіональний. У Південно-Східній Європі йдеться про створення регіонального агентства з акредитації університетів та встановлення стандартів якості їх діяльності. Така інституція є принциповою новацією для регіону. Вона повинна допомогти поступовому переходу місцевих університетів до загальноєвропейських стандартів якості.

5. Реформи управління вищою освітою. Успіхи в реалізації Болонського процесу залежать від зацікавленості університетів у розвитку стратегічного менеджменту. Дослідники підкреслюють, що це має бути саме стратегічний і преактивний, а не реактивний менеджмент, сконцентрований на рутинних проблемах і управлінні кризами. Підкреслимо, що в усіх університетах регіону розроблені стратегічні плани розвитку навчальних закладів, в яких детально розроблені графіки запровадження змін, спрямованих на успішне входження до європейського простору вищої освіти. Учасники процесу на власному досвіді

переконалися, що якщо не визначити чітко термінів втілення кожного з етапів процесу змін, він обов'язково затягнеться, навчальні заклади втраять темп свого розвитку, залишаться позаду в жорсткій конкурентній боротьбі [9].

6. Запровадження дворівневої системи академічних ступенів. Університети регіону знаходяться на різних етапах запровадження цієї системи. З широкого різноманіття даних ми звернули увагу, що на педагогічному факультеті університету м. Тирана запроваджується 4-річна система, що веде до ступеня бакалавра + 2 роки магістратури + 5 років докторантури; на інших факультетах бакалавріат 3-річний.

Важливими для запровадження цієї системи є одночасні законодавчі дії урядів по забезпеченню роботою випускників з новими академічними ступенями. Якщо така робота проводиться вчасно і в достатньому обсязі, це збільшує ентузіазм університетів по запровадженню Болонської системи академічних ступенів [8].

У цілому Болонський процес став для систем вищої освіти Південно-Східної Європи не політичною декларацією, а керівництвом до дії, що значно активізувало інноваційну активність навчальних закладів. Саме таку роль він повинен відіграти і в Україні. Метою наших дій у цьому напрямі є реалізація таких намірів: 1) перехід до системи безперервної освіти, до навчання впродовж усього життя; 2) підвищення рівня мотивації залучення студентів до навчання; 3) сприяння підвищенню конкурентоспроможності національної системи вищої освіти у європейському та глобальному просторі.

Для запровадження концептуальних засад Болонського процесу в Україні необхідно: удосконалити двоступеневу структуру вищої освіти; прийняти прозорі та зрозумілі градації дипломів, ступенів та кваліфікацій; використати єдину систему кредитних одиниць і додатка до диплома; врахувати європейську практику організації акредитації та контролю якості освіти; ліквідувати перепони для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників; забезпечити подальший розвиток автономності і самоврядності у системі вищої освіти. Необхідно здійснювати постійний моніторинг цього процесу, проводити порівняльні дослідження рівня інноваційності та ефективності освітніх систем східноєвропейських країн, що інтегруються в єдиний європейський простір вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harari M. The Internationalization of the Curriculum // Bridges to the Future: Strategies for Internationalizing Higher Education. / Ed. By C.B. Klasek. Pullman, WA: Washington State University's Center for International Development. Headquarters of the Association of International Education Administrators. 1992. – Н. 23-45.
2. Internationalizing the U.S. Universities: A Time for Leadership. // Conference Proceeding, Spokane. Pullman, WA: Washington State University International Program Development Office, June 5-7, 1990. – 23 p.

3. Knight J. Internationalisation of Higher Education // Quality and Internationalisation in Higher Education. – OECD, Paris, 1999. – P. 13-28.
4. Knight J., de Wit H. Internationalisation of Higher Education in Asia Pacific Countries, European Association for International Education, Amsterdam. 1997. – 23 p.
5. OECD. Education at a glance. OECD indicators. Paris: OECD Publications, 2001. – 406 p.
6. Prodi R. “Idea dell’ Europa”. Rome: Il Mulino, 1999. – 12 p.
7. The European Higher Education Area. Joint Declaration of the European Ministers of Education. Convened in Bologna on the 19th of June 1999. – 10 p.
8. Квиек М. Глобализация и высшее образование // Высшее образование в Европе. – Бухарест, 2001. – Том XXVI. – №1. – 13 p.
9. Малитца М. Вхождение стран черноморского региона в европейское пространство высшего образования // Высшее образование в Европе. – 2003. – Т. XXVIII, №3. – 10 с.
10. Микла М. Реформы на институциональном уровне и Болонский процесс: пример девяти университетов юго-восточной Европы // Высшее образование в Европе. – 2003. – Т. XXVIII, №3. – 8 с.
11. Хюфнер К. Высшее образование как общественное благо: методы и формы его предоставления // Высшее образование в Европе. – 2003. – Т. XXVIII, № 3. – 10 с.

АННОТАЦІЯ

В статті здійснено характеристика розвитку Болонського процесу як регіонального європейського виміру такого глобального явища, як інтернаціоналізація вищої освіти. Вияснені політичні, економічні та академічні мотиви і суперечності розвитку Болонського процесу, показані особливості його реалізації на прикладі університетів країн юго-східної Європи.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the Bologna process as the European regional dimension of such global process as the internationalisation of the higher education. The political, economic and academic reasons and the contradictions of the Bologna process are cleared up. The peculiarities of the integration of the South-East Europe universities to Bologna process are defined.